

Психолого-педагогічні аспекти проектування професійної орієнтації старшокласників в умовах профільного навчання

У статті розкривається сутність психолого-педагогічного проектування розвитку потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників у виховній роботі класного керівника. Реалізація такої методики професійної орієнтації в умовах профільного навчання забезпечує послідовне та неперервне самовдосконалення особистості в процесі її професійного самовизначення.

Ключові слова: потенціал професійного самовдосконалення старшокласника, психологопедагогічне проектування профорієнтаційних заходів.

В статті раскрывается суть психолого-педагогического проектирования развития потенциала профессионального самосовершенствования учеников старшей школы в воспитательной работе классного руководителя. Реализация такой методики профессиональной ориентации в условиях профильного обучения обеспечивает последовательное и непрерывное самосовершенствование личности в процессе ее профессионального самоопределения.

Ключевые слова: потенциал профессионального самосовершенствования старшеклассника, психолого-педагогическое проектирование профориентационных мероприятий.

Постановка проблеми. Процес удосконалення психолого-педагогічних умов активізації механізмів професійного самовизначення учнівської молоді, кінцевим спрямуванням якого є розвиток потенціалу професійного самовдосконалення особистості, займає чільне місце в сучасній теорії та методиці профорієнтаційної роботи. Актуальність вирішення цієї проблеми зумовлена як вимогами сучасного освітнього простору, що передбачає запровадження профільного навчання в старшій школі, так і запитам розвитку економіки України на інноваційній основі.

Аналіз останніх досліджень. Об'єктивна необхідність в удосконаленні чинної системи професійної орієнтації на кожному етапі професійного самовдосконалення школярів особливо гостро

відчувається в уточненні змісту, форм та методів профорієнтаційної роботи в профільних класах старшої школи. На думку сучасних дослідників (В.Васильєв, Д.Закатнов, В.Зінченко, В.Киричук, Є.Климов, Є.Павлютенко, М.Пряжников, М.Тименко, М.Янцур, Б.Федоришин), розуміння старшокласником себе, вміння зіставляти знання про себе та про професійну діяльність мають визначати форми та методи профорієнтаційної роботи зі школярами. Такі педагогічні засоби повинні бути спрямовані, в першу чергу, на самопізнання та розвиток у школярів уміння здійснювати аналіз професій. За такого підходу, зазначають сучасні вчені, професійне самовизначення особистості потрібно розглядати як безперервне зростання людини у сфері професійної діяльності. З одного боку, це динамічний та суперечливий процес входження людини в професію, а з іншого – результат самовизначення у професійному середовищі [1; 2; 3; 5; 7].

Зазначимо, що розгортання досліджень, спрямованих на виявлення потенціалу професійного розвитку особистості, спричинене в сучасних умовах впливом декількох об'єктивних факторів.

По-перше, запровадження у виробничі процеси досягнень науки та техніки сформувало суспільну потребу у висококваліфікованих працівниках, здатних оволодіти наукомісткими технологіями.

По-друге, невикористані резерви прискорення науково-технічного розвитку держави дослідники вбачають у питанні вдосконалення використання потенціалу виробничих сил. Саме ці об'єктивні вимоги, на нашу думку, стали підґрунтям для розгортання психолого-педагогічних досліджень потенціалу професійного розвитку особистості, розкриття якого передбачає дослідження потенціалу індивідуального буття людини від народження до професійної зрілості.

І, по-третє, в галузі наукового знання з психології сформовані наукові школи (К.Абульханової-Славської, Л.Анциферової, Б.Ананьєва, І.Беха, Л.Божович, Л.Виготського, Г.Костюка, О.Леонтьєва, В.Мерліна, В.Мясищева, С.Рубінштейна, К.Платонова), фундаментальні праці яких створили умови для поглиблення досліджень проблеми визначення, оцінки та формування потенціалу професійного розвитку особистості. Їх вивчення дозволило нам сформулювати висновки про необхідність формування потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників у навчально-виховному процесі школи. До них ми можемо віднести: виділення особистісного підходу як домі-

нуючого при вивченні властивостей особистості та розвитку їх у діяльності; доведення положення, згідно з яким джерелом розвитку особистості є сама особистість, її активність, самостійність, ініціативність, творчість і відповідальність; обґрунтування “потенційності”, яка властива будь-якій діяльності особистості, що характеризує у її розвитку наявність чогось, ще не розкритого і не реалізованого нею.

“Потенційність” у саморозвитку особистості є об’єктом вивчення також і зарубіжних дослідників (Г.Ассаджолі, А.Маслоу, Р.Мей, Ж.Піаже, К.Роджерс та ін.). Представники гуманістичної психології розглядають “потенційність” як властивість особистості, що полягає в активній реалізації свого “вродженого потенціалу” до зростання в умовах вимог соціального середовища, в яких людина прагне до самоактуалізації.

Означені вище положення суттєво вплинули також і на дослідження в галузі профорієнтації. У професійній орієнтації поняття “потенціал” розглядається в площині актуального та потенційного у професійному самовизначенні учнівської молоді і використовується вченими (К.Платонов) для дослідження саморегулюючої активності особистості у професійному самозростанні [4, с. 232-237].

На нашу думку, поняття “потенціал професійного самовдосконалення старшокласника” як складне та динамічне утворення особистості характеризує наявність у дитини достатнього особистісного ресурсу для взаємодії з актуальним соціальним середовищем, вимоги якого зростають і потребують залучення невикористаних внутрішніх резервів для підтягування особистісного рівня до рівня нових вимог середовища розвитку. Означене протиріччя визначає потенційні можливості старшокласника до самовдосконалення у процесі професійного самовизначення.

Метою статті є характеристика психолого-педагогічного проектування розвитку потенціалу професійного самовдосконалення учнів старшої школи у виховній роботі класного керівника, реалізація якого в умовах запровадження профільного навчання забезпечить послідовне та безперервне самовдосконалення особистості у процесі її професійного самовизначення.

Основна частина. Психолого-педагогічний проект профорієнтаційної роботи класного керівника нами пропонується здійснювати протягом року. Він повинен включати чотири послідовних етапи.

1. На першому, підготовчому, етапі доцільно з’ясувати часові та методичні можливості реалізації методики психолого-педа-

гогічного проектування профорієнтаційних заходів у виховній роботі класного керівника учнів старшої школи.

2. На етапі розробки проекту потрібно систематизувати за допомогою методів математичної статистики результати дослідження потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників. Така підготовча робота має стати підґрунтям для виявлення необхідних форм та методів профорієнтаційної роботи.

3. На етапі контролю за якістю проекту необхідно погодити організаційні питання його реалізації у навчально-виховному процесі школи та затвердити в адміністрації навчального закладу річний план виховної роботи класного керівника.

4. Четвертий етап – реалізація розробленого психолого-педагогічного проекту та аналіз його впливу на сформованість потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників. Цей етап передбачає, перш за все, підведення підсумків проведеної профорієнтаційної роботи класного керівника, на основі яких формулюються стратегічні завдання наступного проекту.

Розкриємо зміст кожного етапу психолого-педагогічного проектування профорієнтаційної роботи класного керівника. На першому етапі потрібно з'ясувати часові та методичні можливості реалізації методики психолого-педагогічного проектування профорієнтаційних заходів у виховній роботі класного керівника учнів старшої школи. Вирішення часових та методичних можливостей реалізації означеної вище методики було реалізовано нами під час річного планування виховної роботи класу та його погодження із загальношкільним виховним планом. До початку здійснення цього етапу ми розподілили години виховної роботи класного керівника на дві групи: загальношкільні та класні. До загальношкільних віднесли інформаційні профорієнтаційні заходи (тематичні лекції, зустрічі зі спеціалістами, профорієнтаційні виставки) для всіх учнів старшої школи і запропонували керівництву школи включити їх до річного плану виховної роботи школи. Причому означені заходи мають ґрунтуватися на можливостях залучення до цієї роботи батьків учнів старших класів, які навчаються в школі, та можливостях педагогічного колективу старшої школи у проведенні масових профорієнтаційних заходів.

Методичні аспекти психолого-педагогічного проектування профорієнтаційних заходів у виховній роботі класного керівника учнів старшої школи були детально розглянуті нами шляхом попереднього відбору необхідної літератури з питань професійного самовизначення особистості. Ще до проведення виховної роботи

класні керівники ознайомилися з методикою проектування профорієнтаційної роботи, а також було уточнено окремі її процедурні моменти.

Складання річного виховного плану роботи класного керівника розпочиналося з вивчення особистісних властивостей учнів класу. До цієї роботи ми також залучили шкільного психолога, соціального педагога, лікаря та вчителя фізкультури. Проведення діагностики рівня розвитку особистості проводилося за показниками фізичного, соціального, інтелектуального та духовного розвитку дитини.

Оцінка фізичного розвитку старшокласників здійснювалася за кількісними і якісними показниками виконання нормативів фізичного навантаження. За її комплексну характеристику ми взяли оцінку з фізкультури. За необхідності можна використати й інші показники фізичного розвитку учнів (рухливість, спритність, гнучкість, витривалість). Здобуті у такий спосіб результати були занесені у зведену для всього класу таблицю. Крім цього, разом з медпрацівником школи було складено зведену таблицю результатів щорічного медичного обстеження учнів.

Інтелектуальний розвиток дитини досліджувався нами за допомогою тесту визначення загального рівня розвитку особистості Р. Кеттела. Дана методика досить широко використовується в сучасній практиці шкільної профорієнтації. Зазвичай використовується ця методика російською мовою. Ми переклали її та модифікували окремі завдання. Тест містить 13 запитань, які розподілені за прогресуючим зростанням їх складності. Кількість правильних відповідей визначає рівень інтелектуального розвитку особистості.

Дослідження інтелектуального компоненту структури потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників спрямовувалося нами на виявлення в особистості здатності до самоаналізу та самопізнання. Достатній розвиток інтелектуальної сфери дитини фокусує в собі її вміння усвідомити власні наявні ресурси та невикористані резерви для професійного самовдосконалення. Здобуті результати дослідження інтелектуального розвитку учнів заносяться у зведену таблицю для всього класу. В ній також відображаються показники успішності кожного старшокласника. У процесі діагностики інтелектуального показника загального розвитку особистості ми також досліджували мислення, пам'ять та увагу.

Головним показником соціального розвитку особистості нами визначено соціальну активність старшокласника в різних видах

діяльності, яка детермінується сформованістю вольових якостей дитини під час досягнення мети пізнавально-перетворюючої діяльності. До таких якостей належать: цілеспрямованість, володіння собою, наполегливість, рішучість, самостійність тощо.

Для діагностики потенціалу професійного самовдосконалення учнів старшої школи нами було обрано рівень прояву їх наполегливості в діяльності. Наполегливість дитини характеризується свідомими намірами та спрямованістю на подолання труднощів, що виникають при досягненні мети та віддалених цілей. Залежно від рівня розвитку наполегливості старшокласників можна розподілити на групи з високим, достатнім та низьким рівнем. Старшокласники з високим рівнем наполегливості активно прагнуть до досягнення мети, здатні мобілізувати внутрішні резерви для самовдосконалення, бути самостійними та відповідальними. У дітей з низьким рівнем розвитку наполегливості поведінка непослідовна та імпульсивна, тому організувати себе та спрямувати власні зусилля на досягнення мети вони не в змозі.

Для визначення активності учня у позакласних та поза-шкільних заходах ми також використовували анкету дослідження видів діяльності, у яких бере участь старшокласник. Отримані результати соціального розвитку особистості були занесені у зведену таблицю для всього класу.

У духовному розвитку особистості нами досліджувався домінуючий напрям мотивації досягнення учня. Спрямованість мотивації диференціюється на дві групи узагальнених і стійких мотивів особистості: мотиви прагнення до успіху і мотиви уникнення невдачі. При цьому відповіді учнів оцінювалися нами згідно визначеного серед цих двох мотивів одного домінуючого.

Домінування у мотиваційній сфері особистості мотиву прагнення до успіху активізує старшокласників до залучення у діяльність невикористаних резервів зростання для зрівноважування особистісного розвитку з вимогами майбутнього професійного середовища. Домінування у відповідях старшокласників мотиву уникнення невдачі характеризує самодіяльність особистості у пошуку напрямів зниження вимог майбутнього професійного середовища. Такі учні залишаються на досягнутому рівні і не використовують резервів особистісного самозростання.

Також визначення духовного розвитку особистості здійснювалося нами за оцінкою класним керівником сформованості ціннісного ставлення старшокласника до вибору майбутньої професії. Здобуті результати ми занесли у зведену таблицю для всього класу.

Для узагальнення отриманих результатів ми використали графічно-аналітичну модель потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників. У найзагальнішому вигляді така модель аналізу потенціалу має геометричну форму сфери, яка репрезентує всі можливі напрями розвитку потенціалу особистості. Проте практично застосувати сферичну форму оцінки потенціалу професійного самовдосконалення старшокласника в практиці надто складно. Тому ми скористалися геометричною формою квадрата, векторами якого є фізичний, інтелектуальний, соціальний та духовний розвиток особистості [6].

Використання графічно-аналітичного методу аналізу формуючого новоутворення особистості має кілька особливих технологічних аспектів, які необхідно враховувати при його використанні. Квадрат потенціалу може бути двох типів. Перший тип має правильну форму квадрата, всі його вектори однакові або наближаються до цього. За таких умов особистість має збалансований потенціал, а його наближення до максимальної величини свідчить про високий рівень сформованості потенціалу професійного самовдосконалення особистості.

Другий тип має спотворену форму квадрата (дисгармонія векторів). Цей тип може бути двох видів. Або серед всіх векторів один у розвитку різко відрізняється від інших в більшу чи меншу сторону, і на нього потрібно звертати особливу увагу, або всі вектори розвинені нерівномірно і недостатньо, що свідчить про складні проблеми в розвитку особистості. Якщо квадрат потенціалу особистості наближається до другого типу, то означена структура потребує негайної збалансованості його елементів.

Аналіз сформованості потенціалу професійного самовдосконалення старшокласника здійснювався нами у напрямі визначення геометричної форми “квадрата потенціалу”, внутрішня сторона якого відображає “ресурс” особистості, нагромаджений в процесі розвитку. Зовнішній контур графічно-аналітичного квадрата потенціалу окреслює “невикористані резерви” старшокласника і характеризує нерозкриті його можливості до зростання.

Диференціація учнів класу згідно із сформованістю у них потенціалу професійного самовдосконалення особистості здійснювалася нами за розміром векторів графічно-аналітичного квадрата потенціалу. Високий потенціал професійного самовдосконалення старшокласника лежить в межах векторів від 60 до 100 графічних одиниць, середній – у межах 30-60, низький – до 30 графічних одиниць.

Результати дослідження сформованості потенціалу професійного самовдосконалення старшокласника за допомогою графічно-аналітичного квадрата потенціалу були зведені до однієї таблиці для всього класу. Висвітлений метод використовувався нами до початку реалізації проекту профорієнтаційної роботи класного керівника та після його закінчення. Це дало можливість прослідкувати ефективність запроєктованих профорієнтаційних засобів та проаналізувати стан зростання кожного суб'єкта педагогічного проекту у порівнянні з іншими учасниками профорієнтаційної роботи.

Наступний етап – розробка проекту. Цей етап містить у собі два підетапи. Спочатку ми систематизували результати дослідження потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників, а потім здійснили підбір необхідних форм та методів профорієнтаційної роботи класного керівника.

Систематизація діагностичних результатів здійснювалася нами шляхом диференціації рисунків квадрату потенціалу на три групи. Форма графічно-аналітичного квадрату потенціалу першої групи учнів має бути об'ємною (від 30 і більше пунктів) та правильної форми. До другої групи учнів ми віднесли рисунки квадрата потенціалу, що мають спотворену форму, тобто один або кілька векторів значно випереджають інші. І, нарешті, третю групу складають ті рисунки, які невеликі за об'ємом (до 30 пунктів), та ті, що мають спотворену форму квадрата потенціалу в напрямі недостатнього розвитку одного з векторів.

Проведена систематизація результатів діагностики сформованості потенціалу професійного самовдосконалення дала можливість нам розподілити старшокласників на групи учнів з різним рівнем його розвитку. Результати ми занесли до зведеної таблиці для учнів всього класу. Тому наступний крок розробки проекту полягав у визначенні форм та методів профорієнтаційної роботи, які змогли б забезпечити зростання складових структури потенціалу досліджуваного утворення особистості.

Під час відбору профорієнтаційних форм та методів ми виходили з таких положень. Спочатку розподілили їх за необхідною кількістю учасників, які будуть залучені до профорієнтаційної роботи, а потім диференціювали профорієнтаційні засоби за активністю в них старшокласника. Після цього із сукупності тем для психолого-педагогічного проектування профорієнтаційної роботи в колективі підбрали до кожного заняття відповідну тему.

Частина тем профорієнтаційних заходів спрямовувалася нами на формування у старшокласників ставлення до професійного

самовдосконалення. Інша частина тем мала на меті активізувати в учнів процеси самопізнання (образ “Я”) та пізнання світу професій (образу “Я у світі професій”), які підвищують когнітивну базу потенціалу професійного самовдосконалення особистості. Також частина тем була підібрана нами для залучення старшокласників до різних видів пізнавально-перетворюючої діяльності.

Проектування психолого-педагогічної взаємодії має кілька тактичних завдань. Їх сутність полягає у виборі таких профорієнтаційних засобів у виховній роботі класного керівника, які спрямовуються на розвиток особистісних характеристик старшокласника до рівня вимог майбутнього професійного середовища. Оскільки дитина знаходиться в полі цих вимог, то така об’єктивно існуюча потреба використовувалася нами для створення педагогічних ситуацій усвідомлення старшокласником необхідності залучення власних ресурсів для вирішення протиріччя між вимогами майбутньої професії та своїми можливостями. Такий напрям роботи спрямовувався, у першу чергу, на формування мотиваційної основи розгортання потенціалу професійного самовдосконалення старшокласника.

Інша група виховних заходів класного керівника мала на меті залучити учнів до активного самопізнання, спрямованого на формування у старшокласників адекватного образу “Я” та його зрівноважування з образом “Я у світі професій”. Ці форми та методи профорієнтаційної роботи повинні актуалізувати в особистості наявні ресурси її самовдосконалення до рівня вимог соціальної ситуації розвитку, яка в найближчому майбутньому різко зміниться в аспекті професійного вибору. Тому творчі завдання, дослідницька діяльність і т.п. є тим середовищем, у якому формується образ “Я у світі професій”, який містить бачення старшокласником себе у відповідності з новими нормами і вимогами обраної професії. Означена група профорієнтаційних засобів була домінуючою для включення у дитини механізмів самопізнання невикористаних резервів для їх розгортання у професійному самовдосконаленні.

Здобуті учнями в процесі самодіяльності знання про власні індивідуальні особливості, можливості та бажання, мінливість і різноманітність світу професій, структуру сучасного виробництва, кон’юнктуру ринку праці, вимоги обраної професії та їх адекватну самооцінку проєктуються виховними заходами у класній роботі на вимоги конкретно обраної професії і цим самим актуалізують необхідність включення дитини у певний вид пізнавально-перетворюючої самодіяльності.

Залежно від означених вище тактичних завдань та результатів діагностики сформованості у старшокласників потенціалу професійного самовдосконалення ми диференціювали профорієнтаційні заходи за перше та друге півріччя навчального року. Узагальнені результати систематизації профорієнтаційної роботи класного керівника ми зафіксували у зведеній таблиці плану його виховної роботи.

Третій етап методики психолого-педагогічного проектування профорієнтаційної роботи, спрямованої на формування у старшокласників потенціалу професійного самовдосконалення, відбувався безпосередньо в умовах навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи. Перед початком навчального року ми погодили всі організаційні питання з адміністрацією школи, з'ясували включення пропозицій генерального плану до організації виховного процесу в школі та затвердили річний план виховної роботи класного керівника. Реалізація розробленого проекту тривала протягом одного навчального року, в кінці якого ми провели ще один раз діагностичну процедуру.

Зміст четвертого етапу полягає у реалізації психолого-педагогічного проекту в профорієнтаційній роботі класного керівника та аналізі його впливу на сформованість професійного самовизначення старшокласників.

Висновок. Розроблена нами методика психолого-педагогічного проектування профорієнтаційних заходів у виховній роботі класного керівника зафіксувала найбільші її можливості у підвищенні мотиваційної складової структури формуючого утворення особистості. Протягом року приріст старшокласників з високим рівнем мотиваційної сфери особистості склав +14,5% і, відповідно, з середнім рівнем – +18,7%. Суттєвим, але менш значимим виявилось зростання поведінкової складової потенціалу професійного самовдосконалення. Приріст групи учнів з високим рівнем сформованості означеного вище утворення особистості становив +12,2%, а з середнім рівнем – +16,0%. В цілому запропонована нами методика психолого-педагогічного проектування виявилася достатньо ефективною, що підтверджує можливість її використання практичними працівниками.

Список використаних джерел

1. Закатнов Д.О. Технології активізації професійного самовизначення старшокласників /Д.О. Закатнов //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету: серія: педагогіка. – 2001. – № 6. – С. 99-104.

2. Киричук В.О. Система роботи класного керівника з учнівським колективом на засадах психолого-педагогічного проектування особистісного розвитку: псих.-пед. діагностика, аналіз, моделювання, програмування / В.О. Киричук, Л.М. Романова. – Харків: Веста: Ранок, 2002. – 128 с.
3. Кoberник О.М. Теорія і методика психолого-педагогічного проектування виховного процесу в школі: Навч.-метод. посіб. /О.М. Кoberник – К.: Наук. світ, 2001. – 182 с.
4. Платонов К.К. Структура и развитие личности /Платонов К.К.; отв.ред. А.Д. Глоточкин. – М.: Наука, 1986. – 257 с.
5. Сидоренко В.К. У світі сучасних професій /В.К. Сидоренко // Трудова підготовка в закладах освіти. – №1. – 1997. – С. 41–44.
6. Федонін О.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: Навч. посібник /О.С.Федонін, І.М. Репіна, О.І. Олексюк. – К.: КНЕУ, – 2003. – 316 с.
7. Янцур М.С. Основи професіографії: Практикум /М.С. Янцур. – К.: МЛУ ДЦЗ, МОУ РДГП, 1996. – 223 с.

The article reveals the essence of psycho-pedagogical design capacity development of professional self-improvement of senior pupils in educational work of the class supervisor. Implementation of such methods of vocational guidance in the conditions of profile training provides continuous self identity in the process of professional self-determination.

Key words: potential for professional self starring, psychological and vocational and educational planning activities.

Отримано: 15.12.2009

УДК 159.943.75:37

Л.М. Чеканська

Урахування адаптаційних можливостей ліворуких дітей у процесі навчання

У статті розглядається проблема адаптації та адаптаційних можливостей ліворуких школярів у навчальному процесі. Обґрунтовуються результати емпіричного дослідження щодо розвитку адаптаційних можливостей ліворуких дітей в процесі навчання.